

Álom és utópia

Sigmund Freud és Josef Popper-Lynkeus

I. Sigmund Freud *Álomfejtés* című művében számos helyen utal olyan szerzőkre – írókra, költőkre, filozófusokra –, akik előfutárai, megsejtői voltak a pszichoanalízis álmelfogásának. Hivatkozik kortársakra is, akik az övéhez némiképp hasonló következtetésekre jutottak az álom lelki életünkben játszott szerepét illetően. Az egyik legérdekesebb ilyen referencia, amely az *Álomfejtés* I. fejezetének 1909-es kiegészítésében olvasható, egy Lynkeus nevű szerzőre vonatkozik: „[V]életlenül – írja Freud – rábukkantam az álom olyan felfogására, amely tökéletesen megegyezik felfogásom lényegével. Az időtnevezők teljesen kizárják azt a lehetőséget, hogy ama megnyilvánulás az én könyvem hatására jött volna létre. Örömmel üdvözlöm az első olyan esetet az irodalomban, hogy egy önálló gondolkodó felfogása szemmel láthatóan megegyezik álomelméletem lényegével. E passzus az álomról Lynkeus *Phantasien eines Realisten* (Egy realista ábrándozásai) című könyvében található, második kiadása 1900-ban jelent meg.”¹

Az *Álomfejtés* VI., az álommunkáról szóló fejezetében Freud visszatér Lynkeusra, és az álomtorzítás egyik eszközéről, az eltolásról, illetve annak a cenzúrával való kapcsolatairól értekezve egy lábjegyzetben néhány részletet idéz Lynkeus művének egyik darabjából, a *Träumen wie Wachen* (Álmodás mint ébrenlét) című írásból: „Ez a történet egy emberről szól, akinek az a tulajdonsága, hogy sohasem álmodik értelmetlen dolgokat. (...)

– Az a csodás tulajdonságod, hogy úgy álmodsz, ahogyan éber életben élsz, erényeidből következik: jóságodból, igazságosságodból, igazságszeretetedből. Csak erkölcsi tisztaságoddal tudom magyarázni.

– Ha jól meggondolom – felelte a másik –, szinte azt kell hinnem, hogy mindenki olyan, amilyen én, hogy senki nem álmodik értelmetlenséget! Az olyan álomnak, amelyre annyira tisztán emlékezünk, hogy el tudjuk mondani, amely tehát nem lázálom, *mindig* van értelme, és ez nem is lehet másképp! Mert ami ellentmondásos, nem is állhat össze egészé. Az, hogy az idő és a tér összevissza rázódik, nem érinti az álom valódi tartalmát, hisz nyilván nincs jelentőségük az álom lényeges tartalma szempontjából. Hiszen gyakran teszünk így ébren is: gondolj a mesére és a fantázia számos merész és mélyértelmű alkotására, amelyekről csak az ostoba mondhatná: „Ez értelmetlen. Hiszen nem lehetséges!”

– Hiszen ha az álmainkat mindenkor helyesen tudnók értelmezni, ahogy te fejtetted meg az imént az enyémet! – így a jóbarát.

– Ez nem könnyű feladat, de kis figyelemmel magának az álmodónak is sikerülhet. Hogy legtöbbször miért nem sikerül? Úgy látszik, valami rejtőzik az álmokban, valami sajátos és magasabb rendű szemérmatlenség, bizonyos titkolózás a lényetekben, amit nehezen lehet kifürkészni; ezért rémlenek álmaid oly sokszor értelmetlennek, sőt az értelemmel ellentétesnek. Ez azonban a dolgok legmélyén nincs így, sőt nem is lehet így, mert az ember mindenkor ugyanaz, akár ébren van, akár álmodik.”²

II. „Lynkeus” Josef Popper osztrák mérnök és filozófus álneve volt. Popper 1838-ban született – zsidó családban – a csehországi Kolínban, és 1921-ben halt meg Bécsben. A prágai műegyetemen tanult matematikát, fizikát és műszaki tudományokat, majd életének hosszabbik felében mérnökként dolgozott; egy ideig Magyarországon is működött, mint vasúti mérnök. Találmányok, szabadalmak és újítások egész sora fűződik a nevéhez, elsősorban a gőzgépek és gőzmozdonyok hatásfokának növelése, az elektrotechnika, valamint az aerodinamika és termodinamika területén. Korának egyik legkiválóbb műszaki szakembereként tartották számon. Közeli barátja volt a fizikus-filozófus Ernst Mach; olyan fizikusok pedig, mint Wilhelm Ostwald és Albert Einstein, ugyancsak nagy tisztelői közé tartoztak.

Nevét azonban nem annyira találmányai és műszaki-fizikai kutatásai, hanem filozófiai és irodalmi művei, valamint társadalmi reformelképzelései tették ismertté. Az 1880-as

¹ Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Helikon, Bp., 1985. 77. old.

² Uo. 221. old.

években hirdette meg először nagyszabású társadalomátalakítási javaslatát, amelyben szembeállította az általános védkötelezettséget (Wehrpflicht) az általános eltartási kötelezettséggel (Nährpflicht). A pacifista és humanista Popper a mindig háborúra készülő és az egyének önfeláldozását megkövetelő nemzetállam helyében olyan kommunisztikus társadalmat képzelt el, amelynek tagjai nem a „védhadseregben”, hanem a „táphadseregben” teljesítenek kötelező szolgálatot. 1912-ben jelent meg fő műve, a *Die allgemeine Nährpflicht als Lösung der sozialen Frage* (Az általános eltartási kötelezettség mint a szociális kérdés megoldása), amelyben összefoglalta és továbbfejlesztette több évtizeden át propagált, nagyszabású társadalomátalakítási tervét.

Pikler J. Gyula, a neves magyar orvos, társadalomstatistikus és közgazdász 1922-ben, Popper halála alkalmából a *Nyugat*-ban közzétett nekrológiájában³ ismertette és egyben szigorú bírálatban részesítette a bécsi mérnök és reformer tanait. „Az „általános tápkötelezettség” (allgemeine Nährpflicht) – írja Pikler – egyenesen azt kívánja, hogy mindenki arra kényszeríttessék, hogy 18-ik életévétől 30-ik életévéig azon állami közüzemekben dolgozzék, amelyekben az így létrejövő táphadserege („Nährarmee”) meggyártja a mindenkinek kivétel nélkül és természetben államilag kijáró minimális élet-szükségleteket, mint amilyen az élet normális (vagy közepes) fenntartására szükséges táplálék, a ruházat, a lakás és annak a normális berendezése, betegség esetén az orvos és a gyógyszer és végül a gyermekeinek a normális taníttatása. A 12 év leszolgálása után Popper szerint azután mindenki szabadon dolgozhassék, termelhessen és kereskedhessék szabad cserében és pénzgazdálkodásban és szerezhessen magának, ha az állam által neki kiadott minimumszükségletekkel – bármily bőségesek legyenek azok – nem akarja beérni, ezen felül annyi gazdagságot, amennyit csak bír és amennyire csak kíváncsi. Bármennyit szerez azonban így magának, gyermekei éppen úgy legyenek kötelesek az ő 12 évüket leszolgálni a táphadseregben, mint ahogy ma a védhadsereg tekintetében nem tesz különbséget a vagyoni helyzet.” Pikler azonban – elismerve Popper szándékainak mélyen humanista gyökereit – „a világboldogító utópisták egyik közös vonását” fedezi fel benne: „a kegyetlen és tirannikus önkényre való hajlandóságot, amely úgy ad az embereknek szabadságot, hogy gúzsba köti őket”.

A Popper halála óta eltelt csaknem kilenc évtized alatt számos egyéb „világboldogító utópia” született, győzött és vallott kudarcot, így ma már a „táphadsereg” ötlete a maga naivitásában feledésbe merült, noha az elgondolás egyes elemeit mind a jobbra letűnt államszocialista rendszerek, mind pedig a szociáldemokrata típusú jóléti társadalmak valamilyen formában megvalósították. Josef Popper nevét (aki semmi szín alatt nem tévesztendő össze a „bécsi kör” nagy filozófusával, Karl Popperrel) mára leginkább Freud utalása és lábjegyzete őrizte meg, holott a maga idejében közismert, szuggesztív hatású és nagy indulatokat kavарó ember volt, legalábbis Bécsben. A nemrég elhunyt költő, Határ Győző *Gyökéresztés* című önéletrajzi írásában⁴ így emlékezik meg róla: „[Popper] utolérte a búvészinas sorsa – a mozgalmat, amely könyveiből serkedt, se visszafogni, se megzabolázni nem tudta. Ha azt mondjuk, hogy harcos antiklerikális volt, keveset mondunk. Ha azt mondjuk, hogy jó évszázaddal az angol szigetország fabiánus leleménye, a „jóléti állam” előtt megálmodta a *Jóléti Államot*, keveset mondunk. Utópista „réalmi” alapjaiban rendítették volna meg a Monarchia évszázados fundamentalista konzervativizmusát, és 1899-ben, a bécsi parlamentben akad képviselő (a díszpadsorokban, ahol a klérus prelátusdelegáltjai ültek), aki a „demagóg” Popper-Lynkeus elfogadását és bebörtönzését indítványozta – amivel csak felszaporította híveinek számát. [...] Lynkeus – ellensége lévén minden világi vagy vallási humbugnak – örvénylő botrányok középpontjába került, és valósággal kultikus figurává nőtte ki magát. [...] Országos botrányt akkor robbantott ki, amikor megszervezte a „Babona Ellen Küzdők Nemzetközi Ligáját”. Intellektuális „rohamosztagjaiba” sereglettek a fiatalok: hitehagyók, agnosztikusok és ateisták. Vasárnaponként a liga „ellenprédikátorai” felhágta hevenyészett „szószékeikre” a kijáratnál, templomlépcsők tetején, és a miséről távozó hívőknek „ellenprédikációt” tartottak. Hol kudarcot vallottak és faképnél hagyták őket a hívek, hol körülfogták őket, és a tiltakozás tömegverekedéssé fajult. Édesapám Popper-Lynkeus hívévé szegődött, ronggyá olvasta könyveit, és teljesen hipnotikus hatása alá került; úgy is tartották meg a családi legendák, mint Popper-Lynkeus egyik „hírhedt ellenprédikátorát.”

III. Popper először álnévként használta a Lynkeus nevet, majd műveit Popper-Lynkeus néven jegyezte. A Lynkeus név Lünkeuszra, az aranygyapjút kereső argonauták

³ Pikler J. Gyula: Josef Popper (Lynkeus). *Nyugat*, 1922. 3. sz.

⁴ http://www.inaplo.hu/na/naput_2005/2005_01/003.htm

hajójának, az *Argosznak* messzelátó kormányosára, illetve Goethe *Faustjának* látónoki képességekkel rendelkező, éles szemű toronyőrére utal, aki a tragédia második részének ötödik felvonásában így fakad dalra: „Látásra születtem, / s itt kell, aki lát, / tornyomba szerettem, / így szép a világ.”⁵

Lynkeusnak, azaz Josef Poppernek az az írása, amelyre Freud hivatkozik, és amelyből a fentebb idézett rövid részletet vette, valójában nem más, mint példabeszéd az erkölcsi tisztaságról és a lelki transzparenciáról.⁶ Az ember, aki „sohasem álmodik értelmetlen dolgokat”, így vall saját magáról: „Gondolkodásomban éppúgy, mint érzéseimben, rend és harmónia uralkodik. A kettő sohasem küzd egymással, és én szakadatlanul arra töreksem, hogy biztosítsam ezt az összhangot.”⁷ A jóbarát, akinek álmát megfejti, elmeséli ennek az embernek, hogy egyik éjszaka tíz évvel azelőtt súlyos betegségben elhunyt, hón szeretett édesanyjáról álmódott, aki azonban személyesen csak az álom végén jelenik meg. Az álmódó tudja az álomban, hogy anyja szomorú és beteg, de hiába keresi őt mindenütt, kétségbeesve, a végkimerülésig, sehol sem találja, mert folyton elbújik előle. Szeretné megkérdezni anyjától, hogy voltaképpen miféle bűnököt követett el ellene, amiért ilyen beteg lett szegény, és amiért így emészti őt a bánat. Lábai elé szeretne borulni, esdekelve kérne tőle bocsánatot és feloldozást, de mindhiába; képtelen előcsalogatni őt rejtékelyéről. Végül valaki megsúgja neki, hogy anyja egy közeli fogadóban búvik meg; odarohan, és amikor kinyitja az ajtót, egyszerre csak anyjával, pontosabban annak túlvilági képével találja magát szemben. A döbbenettől elnémul, és mielőtt még megszólíthatná, az anyaképmás olyan lesújtó és megsemmisítő pillantást vet a fiúra, hogy az menten felébred álmából.

Az „álomfejtés” abból áll, hogy ez a különleges ember, „aki sohasem álmodik értelmetlen dolgokat”, felvilágosítja jóbarátját arról, hogy hiszen álma elárulja: bármennyire szerette is, sokszor megbántotta, elszomorította anyját, vétkezett ellene, nem mindig volt olyan jó, gyengéd és szeretetreméltó hozzá, mint amennyire megérdemelte volna. Ezután az ember elmondja a jóbarátának, hogy ő maga milyen módszerrel tartja távol az álmokban feltörő homályos jeleket és intelmeket. A szabály – állítja – roppant egyszerű: a legnagyobb türelemmel viseltetik a hozzá közelálló hibái, gyengeségei, vétkei iránt, még az őt ért nagy igazságtalanságokat is igyekszik némán eltűrni és elnézni. Ezt a szabályt – teszi hozzá – a tőle távolabb állókkal való kapcsolatában is alkalmazni igyekszik, de persze ez sokkal nehezebb feladat; igazából „szentnek vagy remetének” kellene lenni ahhoz, hogy tökélyre vigye ezt a magatartást. Ennek azonban csekély az értéke, mivel az, „[...] aki nem emberként él az emberek között, sem dicséretet, sem feddést nem érdemel, és minden tekintetben távol áll tőlünk”.⁸

Lynkeus végkövetkeztetése – hogy az álomnak mindig van értelme, akkor is, ha az álmódó maga nem tudja megfejteni álmának jelentését, és hogy valami rejtőzik az álomban, ami a manifest álomtartalomban értelmetlennek mutatkozik – valóban egybecseng Freud álomelméletével. Freud azonban csak a konklúziót idézi a fent idézett lábjegyzetben; magát az álmot és az „álomfejtés” folyamatát nem ismerteti. Ám ha tüzetesebben megvizsgáljuk a szöveget, kiderül, hogy – mint láttuk – egy morális leckéről és egy életgyakorlatról van benne szó, amely a később büntudatot kiváltó helyzetek és cselekedetek elkerülését célozza. A „messzelátó kormányos” arra int bennünket, hogy mintegy „preventíve” legyünk jók, őszinték, toleránsak és kíméletesek, és így elejét vehetjük annak, hogy tiszta és racionális álmainkat zavaros és homályos képek zavarják meg. Lynkeus „álomfejtését” azonban aligha lehetne valódi álomfejtésnek nevezni. A „bujkáló anyáról” szóló álom magáért beszél, nincs szükségünk az álommunka, a cenzúra és az álomtörzítés fogalmára, nem kell különösebb álomfejtés ahhoz, hogy belássuk: a fiút furdalja a lelkiismeret, amiért anyjának – akaratlanul is – szenvedést okozott. Ennél mélyebbre Lynkeus nem tud – és nem is akar – menni, hiszen célja egy megvilágító erejű erkölcsi példa, nem pedig valamifajta álomelmélet megalkotása volt. Fritz Wittels pszichoanalitikus, Freud első biográfusa és egyben Popper-Lynkeus odaadó híve szerint a mérnök-reformer soha, egyetlen írásában sem említette a freudi álomfejtést. Amikor pedig Wittels megajándékozta őt Freud *Tömegpszichológia és én-analízis* című munkájá-

⁵ Goethe: *Faust*. Bp., 1986. 479. old. Kálnoky László fordítása.

⁶ Josef Popper-Lynkeus: *Träumen wie Wachen*. In: *Phantasien einer Realisten*. 17–21. kiadás, Carl Reißner, Dresden, 1922. 302–314. old.

⁷ Uo. 303. old.

⁸ Uo. 313. old.

Michael Goro grafikája

nak egy példányával, az idős mester azzal a megjegyzéssel küldte vissza a könyvet Wittelsnek, hogy egy szót sem ért belőle.⁹

Meglehet hát, hogy az *Álomfejtés* szerzője méltatlanul tulajdonított túl nagy jelentőséget a bécsi mérnök intuitív „álmofejtésének”. Mindazonáltal Josef Popper nem csupán az álmok rejtett értelmére vonatkozó megjegyzésével, hanem egész életművével nagy hatást gyakorolt rá. Az *Egy realista ábrándozásai*, amelyben „Az álom mint ébrenlét” című írás szerepel, és amelyben számos hasonló példabeszéd, a keleti bölcsek történeteire emlékeztető allegorikus elbeszélés, didaktikus novella olvasható, 1899-ben jelent meg Bécsben, néhány héttel az *Álomfejtés* előtt. Ezt a kiadást azonban az osztrák cenzúra elkobozta, minden bizonnyal Popper írásainak racionalista-aufklérista és erősen antiklerikális tartalma miatt. A második, 1900-as kiadás már csak Németországban, egy drezdai kiadónál jelenhetett meg. Valószínűleg ez a kiadás került Freud kezébe, aki ettől kezdve lelkes olvasójává vált Popper-Lynkeusnak.¹⁰

Az *Álomfejtés* második kiadásához fűzött kiegészítésen, illetve lábjegyzeten kívül többször is visszatért Popper méltatására. A *pszichoanalitikai mozgalom története* című, 1914-es művében ezt írja: „Álomelméletem legsajátosabb és legjelentősebb darabjával, mely az álombeli ferdítést egy belső konfliktusra, a belső őszinteség hiányára egy nemere vezeti vissza, később egy szerzőnél találkoztam újra, ki távol áll ugyan az orvostudománytól, de nem a bölcsészettől: J. Popper mérnöknel [...]”¹¹ 1923-ban Freud egy Popper eszméit népszerűsítő kiadványban emlékezett meg a nem sokkal korábban elhunyt mérnökről.¹² Ebben az írásban Freud azt hangsúlyozza, hogy az *Álomfejtés* megjelenésének idején még nem ismerte Popper-Lynkeus művét, és megállapítja, hogy ugyanazon igazság felfedezéséhez több út vezethet. „Úgy gondolom – írja –, hogy ami számomra lehetővé tette az álomtorzítás ügyének felfedezését, az az én morális bátorságom, Popper esetében pedig az ő tisztasága, igazságszeretete és lényének erkölcsi világossága volt.”

1932-ben, Popper halálának tizedik évfordulója alkalmából Freud újra méltatta a mérnök-reformer érdemeit.¹³ Az ember, aki nem álmódott másképpen, mint ahogyan éber állapotban gondolkodott, Popper szerint megvalósította a belső harmóniának azt az állapotát, amelyet társadalmi reformerként a politikai életben kívánt elérni. Bár a tudomány arra tanít bennünket, hogy olyan ember, akiből teljesen hiányzik minden rossz és hamis, és aki mentes minden elfojtástól, nem létezik és nem is tudna fennmaradni, mégis, úgy gondolhatjuk, hogy amennyiben ez az ideál egyáltalán valamennyire is megközelíthető,

⁹ Fritz Wittels: Freud's correlation with Josef Popper-Lynkeus. *Psychoanalytic Review* 1947. 34:492–497.

¹⁰ Lásd: Ernest S. Wolf és Harry Trosman: Freud and Popper-Lynkeus. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1974. 22:123–141.

¹¹ Sigmund Freud: A pszichoanalitikai mozgalom története. In: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Bp., 1989. 99. old.

¹² Sigmund Freud: Josef Popper-Lynkeus und die Theorie des Traumes. In: *Allgemeine Nährpflicht*, Bd. 6 (1923).

¹³ Sigmund Freud: Meine Berührung mit Josef Popper-Lynkeus. In: *Allgemeine Nährpflicht*, Bd. 15 (1932); *Die psychoanalytische Bewegung*, Bd. 4 (1932), 113–118.

akkor ez magának Poppernek a személyében valósult meg. Lenyűgözve eme bölcsesség által, elkezdtem olvasni műveit Voltaire-ről, a háborúról és az államnak a polgárok létfenntartását biztosító kötelezettségéről, és szemem előtt egyszerre csak kibontakozott egy egyszerű gondolkodású, nagy ember, aki gondolkodó és kritikus, aki egyszerre finom lelkű humanista és reformer.

Sokat gondolkodtam az egyén jogairól, amelyeknek szószólója lett, és amelyeket én magam is boldogan támogatnék, ha nem tartana vissza az a véleményem, hogy sem a természeti folyamatok, sem pedig az emberi társadalom céljai nem igazolják teljesen az ilyen követeléseket. Különös rokonszenvvel vonzódtam hozzá, mivel hiszen nyilvánvalóan ő is fájdalmas tapasztalatokat szerzett egy zsidó életének keserveiről, és napjaink civilizációjának hívságairól. Személyesen azonban sohasem találkoztam vele. [...] Pszichológiai újításaim eltávolítottak engem kortársaimtól, különösen az idősebbektől. Gyakran előfordult, hogy amikor felkerestem egy olyan embert, akit távolról tiszteltem, megütköztem azon, mennyire nem érti meg az illető azt, ami pedig nekem az egész életemet jelentette. Lemondtam tehát arról, hogy felkeressem őt. Elvégre Josef Popper fizikus volt, Ernst Mach barátja.¹⁴ Ügyeltem arra, nehogy az álmotörzítés problémája kapcsán létrejött egyetértésünk nagyszerű élményét bármi is megzavarhassa. Így hát addig halogattam, hogy találkozzam vele, amíg késő nem lett, és most már csak mellszobrát üdvözölhetem a Rathaus előtt.”

Freud Josef Poppert méltató sorai azonban roppant ambivalensek. Pontosan érzékeli, hogy a „soha értelmetlenséget nem álmódó ember”, akit magával Popper-Lynkeusszal azonosít, paradox helyzetben van. Bár belső harmóniája igen nagyfokú lehet, ő maga oly tökéletes, olyannyira „Übermensch”-pozícióba helyezi önmagát, hogy – „mint a szentek és remeték” – kívül helyezi magát az emberek világán. Így megközelíthetetlené válik, a vele való érintkezés pedig csak megfosztana bennünket illúzióinktól. Ez pedig a pszichoanalízis lényegével ellentétes, mivel annak alapja az interszjektív kapcsolat, a kölcsönösség.

Ami pedig Popper nagyszabású reformterveit illeti, Freud rámutat arra, hogy ezek az utópiák az emberi természettel és a társadalmi szerveződés alapjaival ellentétesek. Az utópiákkal és nagyszabású társadalomátalakítási tervekkel (így elsősorban „az Európa és Ázsia között elterülő országban”, azaz a Szovjetunióban folyó „nagy kultúrkísérlettel”)¹⁵ kapcsolatos fenntartásait és kritikáját részletesen kifejtette az *Egy illúzió jövője* és a *Rossz közérzet a kultúrában* című művében (1927, illetve 1930). Mindkét mű Popper-Lynkeusnak adott válaszként is felfogható, vagy legalábbis olyan reflexiók sorozataként, amelyek a popperi reformtervek következményeinek végiggondolásából is származhatnak. A *Rossz közérzet* egyik lábjegyzetében olvashatjuk: „Aki fiatal éveit során a szegénység nyomorát megízlelte, a vagyonosok közönyét és önhittségét tapasztalta, ahhoz a gyanú árnyéka sem férhetne, hogy nem érti meg, és nem támogatja azokat a törekvéseket, amelyek az ember vagyoni egyenlőségéért folynak, és azért küzdenek, ami ebből származik. Természetesen, ha ez a harc minden ember egyenlőségének absztrakt igazságkövetelményére kísérel hivatkozni, kézenfekvő az az ellenvetés, hogy maga a természet az egyes ember legnagyobb mértékben különböző testi felépítésével és szellemi adottságaival olyan igazságtalanságot hozott létre, amelyből nincs kiút.”¹⁶ Freud kultúraelméleti fejtegetései végül hasonló következtetésre jutnak, mint Pikler J. Gyula korábban idézett kritikája Popper-Lynkeusról: a „világboldogító utópisták” tanaiban felismerhetjük „a kegyetlen és tirannikus önkényre való hajlandóságot, amely úgy ad az embereknek szabadságot, hogy gúzsba köti őket”.

Popper-Lynkeus „soha értelmetlenséget nem álmódó emberének” erkölcsi tisztasága és lelki transzparenciája azonban továbbra is ideál maradt Freud számára. A pszichoanalízis Freud által tételezett célja – *Wo es war, soll Ich werden* (Ahol ösztönén volt, ott ennek kell lennie)¹⁷ – olyan utópikus cél, amelynek megvalósításához Lünkeusznak, az Argosz kormányosának és a goethei toronyőrnek mindent átható tekintetere van szükség.

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy 1911-ben Freud Popper-Lynkeussal, Ernst Mach-hal, Einsteinnel, a matematikus Hilberttel és más neves tudósokkal együtt aláírója volt egy kiáltványnak, amely a „Pozitivistá Filozófia Társaságának” megalapítását célozta. Lásd erről: Neil Cheshire and Helmut Thomä: Metaphor, Neologism and 'Open Texture': Implications for Translating Freud's Scientific Thought. *International Review of Psycho-Analysis*, 1991. 18:429–455.

¹⁵ Sigmund Freud: *Egy illúzió jövője*. Bibliotheca, Bp., 1945. 18. old.

¹⁶ Sigmund Freud: *Rossz közérzet a kultúrában*. In: *Esszék*. Gondolat, Bp., 1982. 375. old.

¹⁷ Sigmund Freud: *Az ösválami és az én*. Hatágu Síp, Bp., 1994. 75. old.